

Miroslav Krleža — Dostojevski z leve

(Tri teze o Miroslavu Krleži)

PRVA TEZA

dr. Nikola
Milošević

I. Čeprav je minilo že dosti let od znamenitega spopada na književni levici, ni še danes točnega in nedvoumnega odgovora na vprašanje, kdo je v tem spopadu imel prav. Izogibanje odgovoru na to vprašanje in sklicevanje na dobro staro misel, da resnica nikoli ni popolnoma na eni strani, objektivno pomeni dajati prav tistim, ki v omenjenem sporu niso imeli prav. Kajti kakorkoli je že točno, da resnica nikoli in nikjer ni povsem v posesti nekoga, tako tudi drži, da si »vojskujoči se strani« nikoli in nikjer ne moreta enako lastiti resnice.

Takoj je treba povedati — če naj bi se ognili vsakršnim dvomom glede stališča, ki ga ima pisec teh vrstic — da je zanj Miroslav Krleža bil in ostal tisti, ki je v vseh bistvenih točkah spora na levici branil pravo stvar, ne glede na to, ali je šlo za vprašanje estetike ali za politična vprašanja. Res je, da danes, kar zadeva prva vprašanja, kot kaže, ni več treba dokazovati, kako je bilo Krležovo stališče v vsakem pogledu daleč nad stališči njegovih nasprotnikov.

Videti pa je, da je še vedno treba dokazovati, kako niti specifično politični razlogi Krleževih nasprotnikov ne stojijo na zanesljivih in trdnih temeljih. Kadar se na primer pojavljajo trditve, da je bilo v danih družbenih in zgodovinskih razmerah iz političnih ozirov nujno braniti teorijo odraza ali grobi, z marksističnimi frazami prikriti funkcionalizem, potem je s tem rečeno nekaj, kar bi navsezadnje veljalo soočiti s kakšno docela odprto teoretično kritiko.

Stališče, o katerem je beseda, predstavlja pravzaprav ideološko politično verzijo neke tipično heglovske postavke, po kateri imajo vsi odnosi enako notranjo naravo in so s samim tem enako pomembni. V resnici to pomeni, da so za usodo revolucije enakega pomena vse oblike praktične in duhovne dejavnosti človeka.

Če to stališče priženemo do njegovih skrajnih izvajanj, bomo logično prišli do sklepa, da so uspeh revolucionarnega podviga ali stabilnost in zanesljivost revolucionarne oblasti lahko odvisni celo od kakšnih tako nedolžnih duhovnih dejavnosti, kakor sta simfonična glasba ali abstraktno slikarstvo.

Takšno stališče neudržljivo spominja na neko vrsto ideološke politične paranoje. Teoretiki in praktiki, ki ga zagovarjajo, so pripravljeni v vsem videti nevarnosti iste vrste in iste stopnje. Zanje je ukvarjanje z abstraktno umetnostjo nevarno v enaki meri kakor podtalna dejavnost ali oboroženo posredovanje proti socialističnemu sistemu ali revolucionarnemu gibanju.

Zato kaže ob tej priložnosti poudariti, da so v vsaki družbeni in zgodovinski konstelaciji tudi določeni relativno nevtralni odnosi, ali točneje, da je ni takšne družbene in zgodovinske konstelacije, v kateri bi bili vsi odnosi enakega pomena. To zlasti velja za odnos med umetnostjo in

politično uspešnostjo. Ni ga revolucionarnega podviga, katerega izid bi bil kadarkoli in kjerkoli odvisen od književnih in sploh umetnostnih silnic. So, resda, situacije, kjer se posameznim dejavnikom dozdeva, kot da je usoda gibanja dramatično odvisna od polemik okrog književnosti, vendar to samo dokazuje, da nekateri ljudje v določenih okoliščinah zgubljajo sposobnost kritičnega in objektivnega razsojanja in nič več.

Torej je »argument«, da je Krleževa kritika teorije odraza in grobega, vulgarnega utilitarizma njegovih nasprotnikov lahko objektivno politično škodovala revolucionarnemu gibanju, smešen in nepričljivi.

DRUGA TEZA

II. Zgrešeno je tudi mišljenje, da so bila nekatera teoretična stališča, ki jih je Krleža kritiziral, v določeni globlji, funkcionalni zvezi s politično poezijo njegovih nasprotnikov. Ne smemo zgubiti spred oči dejstva, da ta pozicija v funkcionalnem pogledu nikoli ni bila koherentna. Vzporedno s teorijo odraza je bil znotraj celote teoretičnih stališč pri naših domačih dogmatikih in njihovih tujih navdihovalcih stalno navzoč tudi neki nasproten, aktivističen koncept umetnosti, poosebljen v znani Stalinski krilatici o »inženirskih človeških duš«. Resnici na ljubo povedano je ta slednji aktivistični koncept iz perspektive stalinistične doktrine daleč bolj funkcionalen kot tisti prvi. Če aktivistično razumemo umetnosti v taboru dogmatikov kljub temu nikoli ni popolnoma prevladovalo, je to treba razložiti z delovanjem nekaterih silnic, ki same po sebi niso ozko politične in ideološke narave.

Krleža je z dobrimi razlogi označil stališče svojih nasprotnikov kot »diluvialno« in »barbarsko«. Teorija odraza je obsedala in obseda dogmatske duhove ne le in predvsem zaradi svoje politične funkcionalnosti — njena politična funkcionalnost je v dobršni meri problematična — ampak zaradi svoje preproščine in poenostavljenosti.

Ta teorija ima najplodnejša tla tam, koder zaradi pomanjkanja trajnejših in osnovnejših kulturnih tradicij ter posebne zaostrenosti političnih nasprotovanj prihajajo med teoretike revolucionarnega gibanja tudi nekateri ljudje, ki po svojem duhu niso najbolj poklicani. Med teorijo odraza in teorijo o inženirskih človeških duš je samo en skupni imenovalec: preprosta in poenostavljena oblika, v kakršni se ti teoriji prikazujeta. Stalinov učitelj filozofije Jan Sten se ni zaman pritoževal, da njegovemu učencu nikakor ne gredo v glavo bolj zapletena in zahtevnejša filozofska vprašanja.

Prav tako ni naključje, da se je neka radikalna, poenostavljena in dogmatska oblika utilitarizma pojavila na širšem kulturnem področju prav tam, kjer je na duhovno sceno zaradi zgodovinskih okoliščin stopilo večje število intelektualcev brez prave duhovne naravnosti. Dilema »Shakespeare ali klobasa« si v Angliji ni nikoli izbojevala domovinske pravice. Pojem koristi in zadovoljstva je bil za Johna Stuarta Milla vedno korist in zadovoljstvo zaradi duhovnih vrednot, ne pa samo zaradi polnega želodca.

Odtod tudi nujnost, da se vendar že pomudimo tudi pri tipologiji Krleževih nasprotnikov. Na eni strani se je Krleži postavljalo po robu manjše število teoretikov s temeljito izobrazbo in široko kulturo, ki so grobi utilitarizem privržencev Černiševskega in Pisarjeva sprejemali z določeno mero samotrpinčenja, tako kot je nekoč Platon sprejemal obsodbo umetno-

sti. Z nami je kakor z zaljubljeni — približno tako pravi na nekem mestu Platon — z žalostjo v srcu se odpovedujemo tistemu, kar smo ljubili, da bi lahko zadovoljili določene višje, etične in pedagoške zahteve.

Na drugi strani pa so bili tisti številnejši Krleževi nasprotniki, ki se niso imeli čemu odrehati, kar zadeva duhovne stvari. Zanje je bil grobi utilitarizem dogmatskega stališča le krinka, samo alibi, za pomanjkanje globlje in stvarnejše povezanosti s svetom duha in književnosti.

Krleža ima veliko, zgodovinsko zaslug, da je opozoril na nekatere »diluvialne« in »barbarske« korenine določenih dogmatskih teorij med pripadniki gibanja na levi. Dogmatske koncepcije so precej privlačne za številne intelektualce na pol poti — ne toliko zaradi svoje politične funkcionalnosti kolikor zavoljo tega, ker praviloma ne zahtevajo kaj prida velikega umskega naprežanja.

TRETJA TEZA

III. Prav tako je neprecenljiva zgodovinska zasluga Miroslava Krleža to, da je razpoznal tudi določene, s pridržkom povedano, metafizične korenine dogmatizma. To je storil predvsem v svojih književnih delih, nemara najbolj daljnosežno v tistem poglavju romana Na robu pameti, ki ima naslov Tudi mesečina je lahko pogled na svet.

»Mesečina« je tu ključna beseda. Na nekem drugem mestu je Krleža uporabil ta izraz, ko je namigoval na harkovski pisateljski kongres. »Za harkovsko linijo,« pravi, »je mesečina slovstveno brezpredmetna.«

Izraz »mesečina« potemtakem ni po naključju prišel v naslov poglavja — sèm je postavljen zato, da bi določene naslovil kritiko, ki jo pisec namenja nekemu inženirju praške elektrotehnike in strokovnjaku za »popravlila družbenih naprav«, ki se kot v kakšnem antičnem dialogu pojavlja v vlogi nosilca nekega dobro znanega ideološkega in filozofskega programa.

Ta program je v bistvu dokaj preprost. Inženir praške elektrotehnike meni, da je treba »likvidirati vse raznoličnosti v razumevanju sveta, in sicer s puško.«

Ta zares preprosti in v svoji preprostosti zares osupljivi program tehta v Krleževem romanu globoka in še vedno premalo dobro ocenjena analiza. Glavni junak romana najprej opozarja na bistveno podobnost »kirurškega« koncepta svojega nasprotnika s konceptom kapitalističnega komolčarja Domačinskega. Tako kot inženirju praške elektrotehnike je tudi Domačinskemu »vse jasno«. Družba je preprost organizem ali naprava, ki se lahko s preprostim kirurškim posegom ali s kakim preprostim mehničnim prijemom ozdravi ali popravi.

To podobnost z nekaterimi dogmatskimi stališči leve in desnice vidi glavni junak Krleževega romana v nekakšni prvobitni, pristni izključnosti vsakršnega pogleda na svet. Življenje — takó družbeno kot osebno — je za Krleževega junaka preveč zapleten in zahteven pojav, da bi ga lahko stlačili v kalupe kakršnegakoli pogleda na svet. Človek pa že pravzaprav od vekomaj čuti potrebo, »da uredi nered v sebi in okrog sebe,« da »razsvetli svojo temò in da mirno zaspi« s pomočjo posebnih »metafizičnih vžigalic«.

Te »metafizične vžigalice« pa so tudi pogled na svet. Vsakdo je namreč po naravi prepričan, da se samo njegov pogled na svet ujema z resnico

in zategadelj tudi prihaja — pravi Krležev junak — »do ljudožerskega, diluvialnega, predzgodovinskega, vzajemnega, naravnost živalskega požiranja teh pogledov na svet.«

Dogmatska izključenost ima tako svoje globoke korenine tudi v neki prabitni potrebi, ki je ni mogoče povezati s kakimi posebnimi družbenimi razmerami. Izključenost in nestrpnost sta obrambna mehanizma, za katera se ljudje potegujejo kot za nekaj, brez česar bi v tem življenju ne mogli obstati niti en sam hip.

Strokovnjaki za popravila družbenih naprav in njihovi privrženci ne bi smeli zanemariti tudi nekaterih drugih opozoril Krleževega junaka, ki predvsem opozarja, da je lahko višja družbena naprava le tista, v kateri ni neumnosti in neznanja, in da »velikanske in odprte življenjske problematike« ni mogoče uokviriti v vsak omejeni, preveč človeško obremenjeni svetovni nazor.

Značilno in po vsej verjetnosti ne naključno pa je dejstvo, da je ta Krleževa najbolj daljnosežna, pravzaprav metafizična opozorila najti prav v njegovih slovstvenih stvaritvah — ne pa v njegovih spisih s teoretično vsebino.

Po tem — in ne samo po tem — je Krleža podoben nekomu drugemu velikemu piscu, ki je pravzaprav svoja najgloblja in najbolj zapletena razmišljanja izpovedoval v književnih okvirih. Krleža, po političnih prepričanjih levičar, je zastavljal morda najbolj zapletena in najgloblja vprašanja na straneh svojih književnih stvaritev. Levica je imela v osebi Miroslava Krleže svojega Dostojevskega.

Prev. A. Arko

Taras
Kermauner

Pogovor z Aretejem

Aretej, soroden si mi in ne; tuja mi je tvoja pesimistična skepsa, a tudi mene tro okoliščine, v katerih ne bi rad obvisel, nemočen plen.

Zares? Je mogoče primerjati Aretejeve razmere, duševne in telesne, s tvojimi, spraševavec? Je. Mora biti. Brž ko kakšno literarno delo ne bi več izpostavljalo v temelju istih eksistencialnih položajev, kakor vladajo v vsej dobi umetnosti, bi morali sklepati na

dve alternativni možnosti: ali delo ni umetniško in zabrisuje condition humaine, ali pa je naš svet prestopil okvire, v katerih se trga, bori, trpi in umira teh nekaj zadnjih tisočletij. Prvi možnosti se ne ukлонim, *Aretej* me nagovarja kot živa umetnina, kar obenem pomeni, da je tudi drugi zadoščeno: v Aretejevem zrcalu se ni mogoče ne spoznati.

Ta hip me ne zanimajo oblikovna vprašanja, našim sodobnikom tako ljuba; je li *Aretej* drama, morebiti celo tragedija — Aretej ubije van der Blootena — disput, esej, moraliteta, fantastično potovanje v spiritistične megle. Tudi primerjave z drugimi Krleževimi deli bom opustil. Vznemirja me ena sama zveza, ki se mi je vsilila, ob branju: *Aretejeva* moralna, eksis-